

MATN TAHLILIDA TERMINOLOGIYA MASALASI

Yulbarsov Ochilbek Obidjon o'g'li
O'zMU o'qituvchisi.

Abdirahimova Yulduz Sobir qizi
O'zMU 4-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi terminologik lug'at tuzish jarayonida, ya'ni terminografiyada amalga oshiriladigan tahlil turlari hamda matn tahlilida terminologiya masalalari yoritilgan. Tahlilning bosqichlari haqida fikr yuritiladi. Terminografik jihatdan ahamiyatli bo'lgan eng muhim lingvistik xususiyatlarga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, terminologik lug'at, terminografiya, lingvistik va kontseptual, onomasiologik yondashuv, kontseptual ma'lumot.

Abstract: In this thesis, the types of analysis performed in the process of creating a terminological dictionary, that is, in terminography, as well as the issues of terminology in text analysis are highlighted. Also, the stages of the analysis are considered. The most important linguistic features, which are terminographically significant, have been touched upon.

Keywords: term, terminology, terminological dictionary, terminography, linguistic and conceptual, onomasiological approach, conceptual information.

Аннотация: В данной тезис освещены виды анализа, выполняемые в процессе создания терминологического словаря, то есть в терминографии, а также вопросы терминологии при анализе текста. Рассмотрены этапы анализа. Затронуты важнейшие лингвистические особенности, имеющие терминографическое значение.

Ключевые слова: термин, терминология, терминологический словарь, терминография, лингвоконцептуальный, ономасиологический подход, концептуальная информация.

Hozirgi kunda yangi texnika vositalari qaysi sohaga ko'proq kirib kelgan bo'lsa, shu yo'nalishga doir terminlarni o'rganishga ehtiyoj oshib bormoqda. Termin umumadabiy so'zlardan tubdan farq qiladi va ma'lum bir fan sohasiga mansub so'z va so'z birikmalarini o'z ichiga oladi. Terminlarning qo'llanish, tarqalish ko'lamini muayyan terminologik sistema bilan cheklangan bo'lib, ular insonning faoliyati doirasidagi aniq uslubda harakat qiladi, voqelanadi [Dadaboyev H. 2020:6].

Terminologiyasi ma'lum darajada barqarorlashgan barcha tillarda terminlar doimiy tartibga solib turiladi. Tartibga solish terminologik me'yorlar asosida amalga oshiriladi. Terminologiyaning rivojida fan sohaslariga oid maxsus lug'atlarni nashr qilib turish ham muhim ahamiyatga ega. Lug'atga kiritilishidan oldin har bir termin to'plami turli xil vositalar va usullardan foydalangan holda lug'at turiga mos keladigan turli nuqtai nazardan tahlil qilinishi kerak. Ta'rifga ko'ra, terminologik lug'at terminlarni, ya'ni lingvistik birliklarni o'z ichiga oladi va ular tegishli tushunchalar bilan moslashtiriladi. Shuning uchun bunday birliklarning har qanday

tahlili ikki bosqichdagi o'rganishni talab qiladi: lingvistik va kontseptual [Abdurakhmonova, N. 2019, 2021, 2023].

Lingvistik tahlil atamani to'g'ri aniqlash va ishlatish imkonini beradigan barcha muhim jihatlar bilan bog'liq. Terminlarning lingvistik harakati umumiy til so'zlaridan juda farq qilishi va kontekstga qarab o'zgarishi mumkin. Shuning uchun bunday ma'lumotlar umumiy emas, balki ixtisoslashgan til korpuslaridan olinishi kerak. Terminografik jihatdan ahamiyatli bo'lgan eng muhim lingvistik xususiyatlar:

- orfografik/fonetik variantlar;
- transliteratsiya/transkripsiya shakllari;
- morfologik birliklar (masalan, yunon yoki lotincha ma'noli atama elementlari);
- nutq xususiyatlarining bir qismi;
- sintagmatik xususiyat (birikma, ibora);
- uslub;
- chet tilidagi ekvivalentlar;
- terminning holati: neologizm, standartlashtirilgan atama, eskirgan atama, muallif atamalari va boshqalar.

Konseptual (nazariy) tahlil termini o'rganishning eng muhim elementidir, chunki u termin ifodalaydigan bilimlar miqdorini aks ettirishga qaratilgan. U atamaning terminologik paradigmasini, ya'ni ma'lum bir lisoniy birlikning (termin bilan ifodalangan) boshqa birliklar (terminlar) bilan semantik yoki ontologik munosabatlari to'plamini qayta qurishga qaratilgan [Abdurakhmonova, N. 2019, 2021, 2023]. Tahlil jarayonida eng ko'p uchraydigan munosabatlar qatoriga giponimiya-giperonimiya, meronimiya-holonimiya va boshqa assotsiativ munosabatlar kiradi [Lukszyn J. 200:22]. Terminologiyaga an'anaviy yondashuv terminlarni tahlil qilishda onomasiologik yondashuvni talab qiladi, ya'ni tushuncha va uning xususiyatlarini aniqlash hamda nomlashda tildan tashqari voqelikni hisobga olish jarayoni. Bu atamalarni matn muhitida (korpus) o'rganishni talab qiladigan eng yangi yondashuvdir [Temmerman R.2000:41]. Semantik aloqalar endi ixtisoslashtirilgan matn korpusidan o'rtacha 92 foiz aniqlik bilan avtomatik ravishda olinishi mumkin. Bunday turdagi avtomatik vositalar mavjud bo'lmaganda yoki aniqlik darajasi qoniqarli bo'lmasa, mavjud ontologiyalar, semantik tarmoqlar yoki tezaurus kabi boshqa vositalardan foydalanish mumkin. Raqamlashtirilgan semantik tarmoqlarga Prinston universitetida ishlab chiqilgan WordNet va tegishli milliy tarmoqlarini misol qilib ko'rsatish mumkin. Avtomatik yoki qo'lda bo'lishidan qat'i nazar, bunday tahlillar semasiologik-onomasiologik usulda amalga oshiriladi, ya'ni tegishli ma'lumotlar maxsus korpuslardan olinadi va keyin semantik tahlil qilinadi, ehtimol boshqa ma'lumotnomalar yordamida bo'lishi ham mumkin [Abdurakhmonova, N. 2019, 2021, 2023]. Bundan tashqari, har qanday terminologik leksikaning kognitiv qiymati har xil turdagi terminologik birliklarga tegishli oldindan belgilangan qiymatlardan foydalangan holda miqdoriy o'lchovlar bilan vaqtincha baholanishi mumkin. Shunga qaramay, matn korpusining ahamiyatini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Olingan va aniqlangan semantik munosabatlar lug'atda keltirilgan terminologiyani semantik sohalarga ajratish, lug'atning tizimli tuzilishini ishlab chiqish, bilim xaritalarini tuzish va xususan, turli tizimlarning terminologiyalarini qarama-qarshi qo'yishga yordam beradi. Konseptual ma'lumotlar lug'atda aniq shaklda, qo'shimcha semantik metatil yoki alohida lug'at ilovasida tavsiflovchi taqdimot orqali yoki tizim orqali yashirin tarzda taqdim etilishi mumkin.

Bundan tashqari terminologiya har doim o'zgarib turuvchi soha hisoblanadi. Olimlar fan va texnikaga oid terminlarni standartlashtirishga oid fikrlarni beradilar. Muayyan terminning iste'molga kirib kelishida uning yaratuvchisi yoki ijtimoiy hodisalari ta'sirida ba'zi terminlarning o'rniga boshqa birining qo'llanish holatlarini inkor etib bo'lmaydi. Bunda terminologik lug'atlarni tuzish haqidagi terminografiya sohasi ahamiyatlidir. Terminografiya vazifalariga: 1) chegaralangan leksemalarning har bir lingvistik sathlar bo'yicha formal va modellashtirilgan tavsifini berish; 2) matn-matn munosabati o'rtasida turgan umumiy va farqli lisoniy paradigmalarni aniqlash; 3) avtomatlashgan terminologik bazani shakllantirish; 4) ilmiy matnlarga oid leksik, morfologik va sintaktik xususiyatlarni ikki til bo'yicha solishtirish va ularni o'xshash hamda farqli jihatlari bo'yicha kategoriyalarga ajratish; 5) ikki tili ilmiy matnlarda qo'llanadigan leksemalarning miqdori bo'yicha sinonimik, omonimik va polisemantik tizimini tuzish orqali ularning dominantini bazaga kiritish kabilar kiradi [N.Abduraxmonova. 2018:53].

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, terminologik korpus, terminologik ma'lumot bazalari va lug'atlar yaratishda lingvistik va kontseptual tahlil qilish muhim bosqichlardan sanaladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. O'quv qo'llanma –Toshkent: 2020.
2. Lukszyn. J., Zmarzer. W. Teoretyczne podstawy terminologii. Warszawa: Katedra Języków Specjalistycznych UW. 2006. pp. 7-22.
3. Temmerman. R. Towards new ways of terminology descript: The sociocognitive approach. Amsterdam: 2000. pp. 41.
4. N. Abduraxmonova. Mashina tarjimasining lingvistik ta'minoti. (Monografiya). – Toshkent, 2018.
5. Aripov, M., Norov, A., & Abdurakhmonova, N. (2019). Composing Modification of the Uzbek Phonetic Alphabet Based on International Phonetic Alphabet. International Journal of Advanced Manufacturing Technology, 6, 10731-10735.
6. Abdurakhmonova, N., & Urdishev, K. (2019). Corpus based teaching Uzbek as a foreign language. Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics (J-FLTAL), 6(1-2019), 131-7.
7. Mengliev, D. B., Abdurakhmonova, N., Hayitbayeva, D., & Barakhnin, V. B. (2023, November). Automating the transition from dialectal to literary forms in Uzbek language texts: an algorithmic perspective. In 2023 IEEE XVI International Scientific and Technical Conference Actual Problems of Electronic Instrument Engineering (APEIE) (pp. 1440-1443). IEEE.
8. San'atbek, M., Mirsaid, A., & Nilufar, A. (2018). Modeling WordNet type thesaurus for Uzbek language semantic dictionary. International Journal of Systems Engineering, 2(1), 26.
9. Abdurakhmonova, N. (2021). Formal-Functional Models of The Uzbek Electron Corpus. ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies, 10(8), 59-66.
10. Aripov, M., Sharipbay, A., Abdurakhmonova, N., Razakhova B.: Ontology of grammar rules as example of noun of Uzbek and Kazakh languages. In: Abstract of the VI International Conference "Modern Problems of Applied Mathematics and Information Technology Al-Khorezmiiy-2018.–Tashkent: 2018. pp. 37–38.

11. Abduraxmonova N. Linguistic support of the program for translating English texts into Uzbek (on the example of simple sentences). Aftoref, 2018.
12. Abdurakhmonova N., Tuliyeu U. Morphological analysis by finite state transducer for Uzbek-English machine translation. Foreign Philology: Language. Literature, Education, 2018 (3):68.
13. Abdurakhmonova N., Urdishev K. Corpus based teaching Uzbek as a foreign language. Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics (J-FLTAL), 2019.
14. <https://uz.m.wikipedia.org>